

BOZZAY RÉKA KORNÉLIA

adjunktus

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néderlandisztika Tanszék
bozzay.reka@arts.unideb.hu

MINDENKI VÁGYIK A TUDÁSRA,
DE AZ ÁRÁT SENKI SEM AKARJA MEGADNI:
AZ OKTATÁS FINANCIÁLIS HÁTTERE
A KÖZÉPKORBAN ÉS A KORAI ÚJKORBAN

Szerkesztette Haraszti-Szabó Péter – Kelényi Borbála –
Simon Zsolt
Martin Opitz Kiadó / MTA-ELTE Egyetemtörténeti
Kutatócsoport, Budapest, 2019

Az ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportja új kötettel jelentkezett 2019-ben, mely nem a már jól ismert és rendkívül értékes adatbázisokat tette elérhetővé a szakma számára, hanem az oktatás pénzügyi kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat publikálta. A cikkek többsége középkori, kisebb részben kora újkori témával foglalkozik. A szerzők a téma nagyon sokféle szegmensét világították meg, rengeteg érdekes adatot közöltek az olvasókkal.

Draskóczy István *Az egyetemek gazdálkodásáról* című bevezető tanulmánya igen részletes áttekintést ad a téma különböző aspektusairól. Mint ismeretes, Magyarországon a középkorban három kísérletet követően sem jött létre szilárd anyagi bázisú egyetem, így a legmagasabb képzésre vágyó fiataloknak külföldi egyetemeket kellett felkeresniük, ami jelentős anyagi terhet jelentett. A tanulmány körbejárja az egyetemek mint intézmények fenntartásának problematikáját, ami egyrészt a személyzet (oktatók és egyéb tisztviselők) fizetésének kérdését érinti, másrészt pedig az infrastruktúra (épületek, könyvtár stb.) biztosítását. A szerző áttekinti az egyetemek pénzforrásait, mely jelenthette az uralkodótól származó pénzjövödelmet, diákok tandíját, javadalmak birtoklását, esetleg városi adómentességet. A professzorok megélhetésüket a pénzbeli juttatásokon kívül természetbeni adományokkal, helyi kiváltságokkal, tandíjakkal,

Beérkezett: 2020.01.15.

Közlésre elfogadva: 2020.05.22.

Copyright GERUNDIUM

esetleg az oktatás mellett űzött más praxisból származó jövedelemmel egészíthették ki. A helyzet a szerző meglátása szerint a kora újkortól kezdve javult valamelyest, új egyetemek jöttek létre, melyeket a fenntartó alaposan ellenőrzött.

Anyagi gondokkal a diákok is küzdöttek, hiszen nem minden család tudta a gyermeke iskoláztatását fedezni. Az egyházi birtokkal rendelkező papi pályán tevékenykedő diákok vagy a főnemesi családok fiai könnyebben megengedhették maguknak a tanulást. Mások a 21. század diákjaihoz hasonlóan munkát vállaltak, szövegeket másoltak, vagy hitelt vettek fel, amire jól megszámitott kamatot kellett visszafizetniük. Többen számíthattak magasrangú jótevők támogatására, akik magánszemélyek vagy akár városok is lehettek. Olykor az egyetemek engedték el a szegény diák beiratkozási díját, esetleg alapítványokkal segítették őket. A megélhetési költségek városonként nagyon különböztek, Bécs a szegények egyeteme volt, míg Párizsban, Bolognában drága volt az élet; a diákok vagyoni különbségei az életmódjukban is visszatükröződtek, így a jómódúak egészen fényűző körülmények között is élhettek, míg a szegényebbeknek minden városban meg kellett húzniuk a nadrágszíjat.

Gulyás László Szabolcs *Literátus szerepek – literátus egzisztenciák. Középkor végi írástudók a rurális térben* című tanulmánya nem egyetemtörténeti témájú, hiszen nem az egyetemi tanulmányok gazdasági vetületét tárgyalja, hanem a középkori végi magyar írástudók, az ún. literátus értelmiség műveltségének hasznosulását vizsgálja. Az egyébként rendkívül érdekes és mélyreható háttérkutatáson alapuló tanulmánynak természetesen van gazdasági vonatkozás, hiszen a szerző az írástudó értelmiség megélhetési lehetőségeit vette górcső alá. Roppant érdekes kérdés, hogy kit tekinthetünk értelmiséginek – a nem egyházi pályán és magasabb állami feladatköröket betöltő tisztségviselőknél kívül – a késő középkorban (de tulajdonképpen még a kora újkorban is). A szerző a literátusokat, tehát valamiféle iskolát végzett és olvasni, jobb esetben írni is tudó réteget is ebbe a kategóriába sorolta, és megvizsgálta, hogy a középkor vidéki Magyarországon milyen feladatokat láthattak el ezek az emberek. A legtöbben iskolamesterként dolgoztak, akár szülőhelyüktől távolabbi területekre is elkerülhettek, ahogy ezt a szerző a személynevek vizsgálatából megállapította. Ezenkívül adminisztratív feladatokat is betölthettek, úgymint jegyző, tiszttartó, ügyvéd, tevékenykedhettek a kamarai igazgatásban (pl. sőtisztekként, pecsételőként), de dolgozhattak a mezővárosok magisztrátusaiban. Akik nem adminisztratív feladatot láttak el, azoknak a jövedelme főleg a szőlőből és a malmokból származott. Az iskoláztatás a társadalmi felemelkedés lehetőségét is elősegítette, a literátus státusz, ahogy a szerző is megjegyzi, bizonyos presztízzsel is járhatott. Végző konklúzióként azonban azt a szomorú tanulságot is le kellett vonni, hogy a korabeli Magyarországon az írástudó értelmiség aránya Nyugat-Európával összehasonlítva jóval kisebb volt.

Haraszi Szabó Péter *Pénz beszél? Magyarországi peregrináció és a három nagy középeurópai egyetem a 15. század elejéig* című tanulmánya a Bécsben, Prágában és Krakóban tanult magyar diákok költségeit vizsgálja. A tanulmány alapján véve két nagyobb részből épül fel. Az első nagyobb egység a konkrét egyetemi és hétköznapi megélhetési

költségeket tekinti át, a második pedig a költségeknek az egyetemválasztásra gyakorolt hatását. A szerző, aki kiváló ismerője a középkori magyar peregrinációnak, és számos tanulmánya is született ebben a témában, igen alapos kutatást végzett, és széles forrásbázist vont be az eredményei megállapításához. Tanulmányában a különböző országokban használt valutákat magyar aranyforintra váltotta át, és így számolta ki, majd hasonlította össze a kiadási költségeket, ezzel pedig sokkal megbízhatóbb képet kapott a korabeli árviszonyokról. Megvizsgálta az egyes egyetemi fokozatok megszerzésének hosszát, a leteendő vizsgák számát és az ezzel kapcsolatos költségeket, az így kapott adatokból pedig arra a következtetésre jutott, hogy a tanulmányok Bécsben voltak a legolcsóbbak, Krakkóban pedig a legdrágábbak (ezt egy precízen összeállított táblázatban be is mutatta). A megélhetési költségek bemutatását szélesebb kontextusba helyezte az egyes országok korabeli politikai és gazdasági viszonyainak bemutatásával. Áttekintette a lakhatási feltételeket (kollégium, magánházak), az étkezés, könyvek, útiköltség kérdését, majd arra a következtetésre jutott, hogy ebben a tekintetben is Krakkó bizonyult a legdrágábbnak, de ott is jelentős különbségek mutatkozhattak a lakhatási költségekből kifolyólag.

A tanulmány második része a diákok mozgásának pénzügyi összefüggéseit mutatta be. A diákok – nyilván ismerve a korabeli egyetemi költségeket – gondosan megválasztották, hogy hova mennek először, és mely egyetemet választják magasabb fokozatszerzésre. Ebből a szempontból Bécsbe Prágából többen mentek, mint fordítva, de Bécs és Krakkó, illetve Krakkó és Prága között ez a diákcseré nagyjából egyformának volt mondható. Az anyagi megfontolások mellett a tudás felértékelődése is szerepet játszott a tanulmányi helyük megválasztásában, így többen is választhatták a magiszteri fokozatuk elnyeréséhez inkább Prágát, bár ott ez többre került, mint Bécsben. A diákok tanulmányaikat egyrészt saját maguk fizették, esetleg egy nagyobb (egyházi) javadalom bevételeiből vagy egy alapítványi támogatásból.

Lovas Borbála *Itáliai unitárius peregrinusok levelei és kiadásai a 16. századi Heidelbergben és Padovában: Kornis György és Bogáthi Miklós* című tanulmánya a 16. század végi német és itáliai peregrináció anyagi vonzatait ismerteti a peregrinusok fennmaradt levelezése nyomán. A tanulmányt rendkívül érdekessé teszik a lábjegyzetben közölt eredeti szövegrészletek, így a mai olvasó is átélheti a korabeli diákok megpróbáltatásait. Nagyon izgalmas azt is megfigyelni, hogy a fennmaradt levelek szerint mi motiválta a tanulmányok helyszínének kiválasztását. Haraszi Szabó Péter írása világosan megmutatta, hogy a közép-európai peregrinációs útvonalak megválasztásában igen nagy szerepet játszott az egyetemi tanulmányok anyagi vonzata. Lovas Borbála tanulmányából kiderül, hogy a 16. századi erdélyi peregrinusok körében a drágább itáliai egyetemek választását az motiválta, hogy az olasz nyelvtudással itthon sokkal kedvezőbb karrierlehetőségeik lettek. A szerző bemutatja a pénztranszfer útját, mely történhetett peregrinustársak, követek és kereskedők révén, részletesen elénk tárja a peregrinusok hétköznapi kiadásait az eredeti levelekből vett részletekkel színesítve. Az egyik legizgalmasabb megállapítása, hogy összehasonlította a peregrinusok pénzköltését a hazai

árviszonyokkal, és arra a következtetésre jutott, hogy Kornis György éves pénzkiadása nagyjából megfelelt egy 16. század végi kamarai tanácsos éves fizetésének! Ebből is igen jól látszik, hogy a külföldi tanulmányok bizony nagyon jelentős anyagi terhet róttak a diákokra, és számottevő adósságot halmozhattak fel egy-egy városban, sokszor pedig esélyük sem volt azt visszafizetni.

Molnár Dávid *Egy ezüstcsempész kanonok? Várdai István itáliai peregrinációs költségei (1448–1449)* című tanulmánya a későbbi kalocsai érsek, titkos alkancellár, majd kancellár itáliai tanulmányainak finanszírozását mutatja be – Várdai levelei alapján. Ahogy a kötet több tanulmánya is említi, a külföldi peregrinációt a jómódú családok maguk finanszírozták. Várdai esetében is ez volt a helyzet, akit nagybátyja, majd később unokatestvére támogatott. A kutatásba bevont levelek mintegy másfél éves periódust ölelnek fel, a szerző pedig az egyes leveleket tematikájuk szerint külön címmel látta el. Nagyon érdekes kép bontakozik ki egy 15. századi peregrinus tanulmányainak finanszírozásáról. Mint megtudjuk, Várdai ezüsttömböket kért családjától – ezüst pénzérmék helyett –, hogy tanulmányi költségeit finanszírozni tudja, noha ezzel végeredményben csempészést követett volna el, ugyanis a nemesfémrudak kereskedelme királyi monopóliumnak számított. Továbbá lovakat is kért, amelyek eladásából szintén kiadásait akarta fedezni. Nagyon ötletesnek találtam a váltó árának kiszámítását, a postai szállítás bemutatását és a menetidő kiszámítását, amelyekhez a szerző a legmodernebb technikai eszközöket (Google maps) is igénybe vette. Kiszámította, hogy egy gyalogos vagy egy lovas mekkora napi útszakaszokat tehetett meg, figyelembe véve a domborzati viszonyokat (sík terep, hegyek), és így hány nap alatt érhetett egyik városból a másikba. Ezt a fajta számítási eljárást roppant figyelemreméltónak találok, és javaslom minél szélesebb körben való alkalmazását. A szerző a váltók kamatát, a doktorálás költségeit, a könyvek árát is számította, ennek alapján egy itáliai viszonyokhoz képest is jó módon élő, de mégis állandóan pénzsűkében lévő peregrinus képe bontakozott ki előttünk.

Novák Veronika *A diákok Paradicsoma? Nagyvárosi infrastruktúra és egyetemi megélhetés Párizsban a 15. században* című írása a késő középkori párizsi diákság fogyasztási és tanulási költségeit vizsgálja, az élelmiszerek, ruházat, szállás és a tanuláshoz köthető egyéb költségek (beiratkozás, vizsgadíjak, tanároknak, pedellusnak járó díjak, az egyetemi nemzetnek lerótt összegek) tételeit, úgy, hogy mindezt összehasonlítja a korabeli párizsi árviszonyokkal. Mindig nagyon érdekes a nagy egész mellett a különlegességekről is olvasni, így az egyéb költségek között felbukkanó ajándékok, extra pénzek a gyorsabb eljárás vagy sikeres vizsga reményében bizony korabeli vesztegetési kísérletekre utalnak, melyek a maguk korában is botrányt okoztak.

Igen figyelemreméltónak tartom a bursa fogalmának tisztázására tett kísérletet, melyből látszik, hogy mennyire fluid volt ez a fogalom, hiszen a heti megélhetési költség (étkezés és fűtés) mellett jelenthette a kollégiumban lakó diák heti megélhetési költségét is, a kollégiumi szálláson kívül. A másik érdekesség a szegény diák fogalmának definiálására tett kísérlet. A szerző számos európai példával szemlélteti, hogy a szegénység fogalma nem értelmezhető abszolút értelemben, maguk a források sem adnak egy-

értelmű magyarázatot arra, hogy kit tekintettek szegénynek. Novák Veronika nagyon izgalmas következtetésre jut: a szegénységet nem gazdasági-társadalmi fogalomként kell a korabeli diákságra vonatkoztatva értelmezni, hanem jogi-morális értelemben, önkéntes, lelki szegénységként, mely a földi javak megvetésében mutatkozik meg. Másrészt a szerző helyesen ismeri fel, hogy a pénzben kifejezett (vagyis ténylegesen dokumentált) költségek nem fedik le a diákok fogyasztását, hanem a kutatásba a piaci áruforgalmon túli tényezőket (családi birtokról származó naturáliákat) is be kellene vonni, de ennek kutatása sajnos majdhogynem lehetetlen.

A szerző vizsgálta a megélhetés kereteit, az utcai és kocsmái étkezési lehetőségeket, a bordélyházak közelségét az egyetemi negyedhez, a diákok jövedelemkiegészítését otthonról hozott vagy maguk előállította termékek eladásával (pl. bor). A diákoknak (főleg a már előrehaladott tanulmányokat folytatóknak) segítséget nyújtottak a kollégiumi szállások. Emellett léteztek a városi diákszállások is, illetve a nemzetek is segítették a tagjaikat, anyagilag is. A szerző végkövetkeztetése szerint a maga korában és helyén a párizsi egyetem valóban egyfajta paradicsom lehetett a szegény diákok számára.

F. Romhányi Beatrix *Egyetemjáró szerzetesek a késő középkori Magyarországon (Ki, hova és miből?)* című cikkében a szerzetesek egyetemjárási tendenciáit tekinti át több korszakra bontva a 14. század utolsó évtizedeitől kezdve 1530-ig – amennyiben a források lehetővé tették. A szerzetesek a külföldi peregrinációban résztvevő diákok kicsi (kb. 2,5%) csoportját alkották; egy részük szerzetbe lépése után, tehát a rend tagjaként tanult külföldön, míg mások csak a külföldi tanulmányok befejezése után léptek be a rendekbe (obszerváns ferencesek és pálosok). A szerző a téma kiváló ismerőjeként alapos forrásbázis elemzést végzett, így a rendelkezésre álló adatok alapján több korszakban vizsgálta a szerzetesek tanulmányait. A legkorábbi forrásanyagból (rendi előírások, káptalani határozatok) kirajzolódik ugyan a külföldi iskoláztatás igénye, mégis, konkrét személyeket nehéz beazonosítani, ezért a szerző csak az 1380-as évektől kezdve tudott tendenciákat felvázolni, segítségül hívva a közép-európai egyetemi matrikulákat. A bécsi és krakkói egyetem vonzotta főleg a szerzeteseket, mindenekelőtt az Ágoston-rendi remetéket, a harmadik közép-európai egyetem – Prága – az 1410-es évektől pedig már nem volt látogatható a szerzetesek számára. 1420 után ugrásszerűen megnöttek az adatok, főleg a domonkosokra vonatkozóan, akik főleg Itáliába és a Rajna vidékére utaztak. A domonkosok általában hosszabb időt töltöttek külföldön, több egyetemen is megfordultak, és tanítottak is. A 15. századtól ferencesek, karmeliták, majd a 16. századtól kezdve bencések jelentek meg külföldön. A szerző táblázatokba szedte a beiratkozási adatokat korszakok és egyetemek szerint, sőt egy térképen is megmutatta a beiratkozási irányokat. A legfontosabb kérdés persze az, hogy miből fizették a rendek a tanulmányokat. A szerző megállapítása szerint csakis pénz jöhetett szóba, naturáliák nem. A pénzt használó rendeknél ez a pénz a monostori birtokokból befolyt jövedelmet, alamizsnát, pénzadományt, pénzjövedelmet adó ingatlanok birtoklását jelentette. Izgalmas felvetés a szerző részéről: csak a külföldi iskoláztatás tekinthető-e egyetemjárásnak, vagy a hazai studium generálékban való tanulás is (különösen a domonkosok esetében)?

Szabó András *A wittenbergi magyar coetus pénzügyei* című munkájában a coetus (diáktársaság) Debreceni Református Kollégium Könyvtárában őrzött anyakönyve alapján mutatja be a bevételeket és kiadásokat. A bevételekhez tartoztak: a tagdíj, a disputációk díja, az otthonról küldött adományok. Ez utóbbiak egyháztörténeti vonatkozásait külön is kiemeli a szerző. A kiadásoknál megemlíti a Melanchthonnak adott fizetést, melyet a disputációkon való elnökléért kapott, a diákoknak szórványosan nyújtott pénzjáradékot, a vendégséget, a kölcsönbe adott útiköltséget, melyet – ha szükséges volt – itthon behajtottak, illetve az elhunyt tagok temetését. Pénzt adtak a török rabságból időlegesen kiengedett foglyoknak, a levélvivőknek. A coetus előírta továbbá, hogy a könyvvásárlási adósságok felhalmozását el kell kerülni.

Szende Katalin *Donatio-Educatio-Remuneratio. Tanulásra vonatkozó adományok a középkori pozsonyi végrendeletekben* című tanulmányában 1414 és 1529 közötti pozsonyi végrendeleteket vizsgált meg, melyek közvetve vagy közvetlenül foglalkoztak a tanítással. A szerző végigtekintette az örökül hagyott adományok típusait (ingatlan, ingóság, élelem, ruházat, pénz). Megvizsgálta, hogy milyen okai voltak a tanulmányok támogatásának (papi pályára előkészítés), és körülbelül milyen összegekről rendelkeztek az örökül hagyók (2-3, esetleg 10 aranyforint). Az adományokat általában nem közvetlenül egy diáknak szánták, hanem valamelyik iskolának adták át, sőt olykor az iskolának adományoztak könyveket is, ezzel téve lehetővé, hogy minden diáknak legyen lehetőség szerint saját könyve. Néhány testáló a temetése vagy halála évfordulóján való megemlékezésre hagyott az iskolai kántusnak pénzt, más adományozó pedig a külföldi egyetemjártást segítette elő pénzzel.

A szerző nagyon érdekes következtetésre jutott, hogy miért is hagyott valaki örökül különböző dolgokat a diákság számára. Támogatták családtagok papi pályára lépését, ezzel bízva abban, hogy a pap közbenjárása révén „megrövidíthetik az elhunyt lelkének szenvedését a tisztítótűzben”. Hasonló eredményt vártak a szegények megsegítésétől is. A lélek üdvére tett alapítványok később városi igazgatás alá kerültek gyakran ösztöndíj-alapítvány formájában. A szerző végül a függelékben részleteket közöl azokból a latin és német nyelvű végrendeletekből, melyekben utalás található az oktatás támogatására vonatkozóan.

A tanulmánykötet minden egyetemtörténettel és gazdaságtörténettel foglalkozó kutató számára kötelező olvasmány, de minden más érdeklődő számára is nyújthatnak az itt megjelent tanulmányok egy-egy érdekes csemegét.